

بیرنگ علم

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته الهیات و معارف اسلامی
گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

مسئولیت رسانه‌های همگانی در فقه و حقوق موضوعه

استاد راهنما:

جناب آقای ابراهیم شفیعی سروستانی

دانشجو:

احمد شهیدی خواه

شهریورماه ۱۳۹۴

«تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث است»

پس از سپاس و ثنای بی حد بر آستان صفات بی‌همتای احدیت که در کمال رأفت و در نهایت عطف و رخصت اتمام این پایان‌نامه را به این کمترین عطا فرموده است؛ در کمال مودت و مسرت، این پایان‌نامه را که حاصل تلاش و کوشش مستمر این بنده بوده است؛ تقدیم می‌نمایم به تمامی دانش‌پژوهان وارسته و دگران‌دیش که فارغ از ملیت، نژاد و دین خود نه دل‌نگران سنت‌اند، نه دل‌نگران تجدد، نه دل‌نگران تمدن، نه دل‌نگران فرهنگ و نه دل‌نگران هیچ امر انتزاعی از این قبیل. بلکه دل‌نگران انسان‌اند. دل‌نگران انسان‌هایی که می‌آیند، رنج می‌برند و می‌روند.

سپاس‌گزاری

«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»

با تشکر و امتنان بیکران از مساعدت‌های بی‌شائبه‌ی استاد دانشمند جناب آقای دکتر/ابراهیم شفیعی سروستانی که در مدت‌زمان نگارش این پایان‌نامه از محضر پرفیض ایشان، بهره‌ها برده‌ام.

و با تشکر خالصانه خدمت همه‌کسانی که به نوعی مرا در به‌انجام رساندن این مهم یاری نموده‌اند.

چکیده

بررسی مسئولیت کیفری و مدنی رسانه‌های همگانی مستلزم شناخت مبانی و منابع گوناگون است. فعالیت رسانه‌های همگانی هرچند از یک سو سبب تسهیل زندگی اجتماعی افراد شده است، ولی از سوی دیگر در این رسانه‌ها گاه با استناد به ضرورت آزادی بیان، حریم خصوصی اشخاص نادیده گرفته شده، به حرمت و حیثیت اشخاص یا اقوام یا اقلیت‌های دینی و مذهبی توهین می‌شود یا به آن‌ها افترا زده می‌شود یا گاهی انتشار یا پخش غیر مجاز ادعاها و اتهام‌ها بر روند رسیدگی به محاکمات قضایی تأثیر گذاشته و حقوق متهمین را پایمال می‌کند. با بررسی مبانی فقهی مسئولیت مانند قواعد ضمان، اتلاف، لاضرر، غرور، احسان و مبانی حقوقی مسئولیت مانند نظریات تقصیر، خطر و مختلط مشخص می‌گردد لازمه فعالیت رسانه‌های همگانی توجه به این مطلب است که این رسانه‌ها در برابر اقدامات خود مسئولند و چنانچه شخصی را اعم از حقوقی یا حقیقی متحمل ضرر و یا زبانی اعم از مادی یا معنوی نمایند، یا در راستای اقدامات خود مرتکب جرمی شوند، به تناسب دارای مسئولیت مدنی یا مسئولیت کیفری می‌باشند. فعالیت‌هایی که متضمن توهین، افترا، نشر اکاذیب هستند حتی در صورت فقدان سوء نیت نیز مسئولیت آورند. خسارت معنوی (جز با پرداخت وجه) قابل جبران است. بسیاری از فعالیت‌های زیان باری که از طریق رسانه‌ها انجام می‌شوند، هنوز در قوانین عنوان خاص کیفری ندارند لذا تنها ابزار حقوقی که در اختیار زیان دیده این گونه فعالیت‌هاست مسئولیت مدنی است. پدیدآورندگان آثار علمی، ادبی، هنری و... در حمایت قانونگذار بوده و رسانه‌ها حق استفاده مادی یا معنوی از آثار یاد شده بدون اذن صاحب اثر یا قائم مقام قانونی آن را ندارند.

افزون بر مطالب مذکور، قوانین و مقررات ناظر به مسئولیت مدنی و کیفری رسانه‌های همگانی باید به گونه‌ای تنظیم شوند که ضمن حفظ حقوق زیان دیده مانع از فعالیت آزاد رسانه‌های گروهی نیز نگردند. رسانه‌های همگانی نیز باید به عنوان یک تشکیلات محدودیت‌های آزادی بیان را بپذیرند. بی شک بازنگری و تدوین قانونی

جامع در حوزه فعالیت‌های رسانه‌ای نه تنها باعث پویایی و رشد این حوزه خواهد شد، بلکه موجب حفظ حقوق عامه مردم نیز خواهد بود.

کلید واژه‌ها: رسانه‌های همگانی، مسئولیت مدنی، مسئولیت کیفری، ضمان، حریم خصوصی، فقه امامیه،

قوانین موضوعه

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم	۱
مقدمه	۳
۱,۱ کلیات	۵
۱,۱,۱ طرح مسئله	۵
۱,۱,۲ اهمیت و ضرورت	۶
۱,۱,۳ سؤالات تحقیق	۶
۱,۱,۴ فرضیه تحقیق	۶
۱,۱,۵ پیشینه تحقیق	۷
۳۲۱۱	۸
۱,۲ مفاهیم	۸
۱,۲,۱ مسئولیت	۸
۱,۲,۱,۱ معنای لغوی	۸
۱,۲,۱,۲ معنای اصطلاحی	۹
۱,۲,۱,۲,۱ مسئولیت کیفری	۹
۱,۲,۱,۲,۲ مسئولیت مدنی	۱۱
۱,۲,۱,۲,۲,۱ مسئولیت مدنی قراردادی	۱۲
۱,۲,۱,۲,۲,۲ مسئولیت مدنی قهری	۱۲
۱,۲,۲ مبانی مسئولیت	۱۲
۱,۲,۲,۱ مبانی فقهی	۱۲
۱,۲,۲,۱,۱ قاعده اتلاف و تسبیب	۱۳
۱,۲,۲,۱,۲ قاعده لاضرر	۱۵
۱,۲,۲,۱,۲,۱ نهی از ضرر	۱۶
۱,۲,۲,۱,۲,۲ نهی ضرر غیر متدارک	۱۷
۱,۲,۲,۱,۲,۳ نهی حکم ضرری	۱۷
۱,۲,۲,۱,۲,۴ نهی حکم ضرری از طریق نفی موضوع	۱۸
۱,۲,۲,۱,۲,۵ قاعده لاضرر و مسئولیت رسانه‌ها	۲۰
۱,۲,۲,۱,۳ قاعده غرور	۲۰
۱,۲,۲,۱,۳,۱ قاعده غرور و مسئولیت رسانه‌ها	۲۲
۱,۲,۲,۱,۳,۴ قاعده احسان	۲۲
۱,۲,۲,۲ مبانی حقوقی	۲۴

۲۴ نظریه تقصیر ۱,۲,۲,۲,۱
۲۵ مفاد نظریه تقصیر ۱,۲,۲,۲,۱,۱
۲۶ کاستی‌های نظریه تقصیر و تعدیل آن ۱,۲,۲,۲,۱,۲
۲۶	الف. استفاده از مسئولیت‌های قراردادی
۲۷	ب. استفاده از اماره تقصیر
۲۷	ج. تغییر در مفهوم تقصیر
۲۸	د. معنا و مفهوم تقصیر در حوزه رسانه
۳۰	هـ. بررسی فرض تقصیر در حوزه رسانه‌ها
۳۲ نظریه خطر ۱,۲,۲,۲,۲
۳۲ مفاد نظریه خطر ۱,۲,۲,۲,۲,۱
۳۲ نظریات مختلط ۱,۲,۲,۲,۳
۳۳ تقصیر عرفی یا کار نامتعارف ۱,۲,۲,۲,۳,۱
۳۳ خطر در برابر انتفاع ۱,۲,۲,۲,۳,۲
۳۴ نظریه خطر ایجاد شده ۱,۲,۲,۲,۳,۳
۳۵ نظریه تضمین حق ۱,۲,۲,۳,۴
۳۵ نظریه رفاه و خیر ۱,۲,۲,۳,۵
۳۷ ضمان ۱,۲,۳
۳۷ ضمان عقدی ۱,۲,۳,۱
۳۷ ضمان قهری ۱,۲,۳,۲
۳۸ رسانه همگانی ۱,۲,۴
۴۰	فصل دوم: مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی
۴۲ پیشگفتار
۴۳ ۲,۱ ضرر ناشی از فعالیت رسانه‌های همگانی
۴۴ ۲,۱,۱ مفهوم ضرر
۴۶ ۲,۱,۲ انواع ضرر
۴۶ ۲,۱,۲,۱ ضرر مادی
۴۷ ۲,۱,۲,۱,۱ ضررهای از بین برنده اموال
۵۰ ۲,۱,۲,۱,۲ عدم‌النفع
۵۲ ۲,۱,۲,۲ ضرر معنوی
۵۳ ۲,۱,۲,۲,۱ مفهوم ضرر معنوی
۵۶ ۲,۱,۲,۲,۲ شیوه جبران ضرر معنوی
۵۷ ۲,۲ ارتکاب فعل زیان‌بار
۵۹ ۲,۲,۱ تجاوز به حریم خصوصی افراد توسط رسانه‌های همگانی
۶۳ ۲,۲,۲ هتک حرمت افراد توسط رسانه‌های همگانی
۶۵ ۲,۲,۲,۱ افتراء
۶۸ ۲,۲,۲,۲ توهین

۷۰ موهن بودن رفتار ۲,۲,۲,۱
۷۱ وجود مخاطب معین ۲,۲,۲,۲
۷۱ زنده بودن مخاطب ۲,۲,۲,۳
۷۱ حضوری یا علنی بودن توهین ۲,۲,۲,۴
۷۲ صریح بودن توهین ۲,۲,۲,۵
۷۲ نشر اکاذیب ۲,۲,۲,۳
۷۳ انتشار آراء محاکم توسط رسانه‌های همگانی ۲,۲,۳
۷۴ تبلیغات گمراه کننده ۲,۲,۴
۷۷ نقض حقوق مادی و معنوی صاحبان آثار فکری توسط رسانه ۲,۲,۵
۸۱ رابطه سببیت ۲,۳
۸۲ رابطه سببیت در خسارت‌های ناشی از اقدامات مباشرانه رسانه‌ها ۲,۳,۱
۸۳ رابطه سببیت در خسارت‌های ناشی از اجتماع سبب و مباشر در رسانه‌ها ۲,۳,۲
۸۵ رابطه سببیت در خسارت‌های ناشی از تعدد اسباب در رسانه‌ها ۲,۳,۳
۸۵ نظریه برابری اسباب ۲,۳,۳,۱
۸۶ نظریه سبب نزدیک و بلا واسطه ۲,۳,۳,۲
۸۷ نظریه سبب مقدم در تأثیر ۲,۳,۳,۳
۸۷ نظریه سبب متعارف و اصلی ۲,۳,۳,۴
۹۰ فصل سوم: مسئولیت کیفری رسانه‌های همگانی
۹۲ پیشگفتار
۹۴ ۳,۱ مسئولیت کیفری در فقه
۹۴ ۳,۱,۱ تعریف و خصوصیات مسئولیت کیفری در فقه
۹۷ ۳,۱,۲ اصول حاکم بر مسئولیت کیفری در فقه
۹۷ ۳,۱,۲,۱ شخصی بودن مسئولیت کیفری
۹۹ ۳,۱,۲,۲ برقراری شرایط عمومی مسئولیت
۱۰۱ ۳,۱,۲,۳ اصل تساوی در مجازات‌ها
۱۰۲ ۳,۱,۲,۴ اصل قانونی بودن مجازات‌ها
۱۰۳ ۳,۲ مسئولیت کیفری در مقررات جزایی ایران
۱۰۳ ۳,۲,۱ در قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴
۱۰۴ ۳,۲,۲ در قانون اقدامات تأمینی مصوب ۱۳۳۹
۱۰۵ ۳,۲,۳ در قانون مجازات عمومی اصلاحی ۱۳۵۲
۱۰۵ ۳,۲,۴ در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰
۱۰۶ ۳,۲,۵ در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲
۱۰۸ ۳,۳ جرائم قابل ارتکاب از طریق رسانه‌های گروهی

۱۰۸ نشر اطلاعات علیه امنیت کشور
۱۰۸ افشای اطلاعات امنیتی
۱۱۰ تبلیغ علیه نظام
۱۱۱ تهدید به بمب گذاری یا ادعای بمب گذاری وسایل نقلیه عمومی
۱۱۲ تحریک نظامیان به عدم انجام وظایف نظامی
۱۱۳ همکاری با دول خارجی متخاصم
۱۱۷ تحریک مردم به جنگ و کشتار علیه یکدیگر
۱۱۸ نشر اطلاعات علیه عفت و اخلاق عمومی
۱۱۸ نشر مطالب خلاف عفت عمومی
۱۲۱ جرائم علیه اخلاق عمومی
۱۲۲ نشر مطالب علیه مقدسات عمومی
۱۲۵ نشر اطلاعات علیه شخصیت معنوی افراد
۱۳۰ نشر اطلاعات ناقض حقوق مالکیت فکری و بازرگانی
۱۳۲ جرائم خاص رسانه‌ای:
۱۳۴ نتیجه
۱۳۶ پیشنهاد
۱۳۹ فهرست منابع و مآخذ

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

مقدمه

رسانه‌های همگانی از قبیل رادیو، تلویزیون، روزنامه‌ها، پایگاه‌های خبری و ... وسایلی هستند که پیام‌رسانی و انتقال اطلاعات موجود در جوامع به مردم را انجام می‌دهند. این رسانه‌ها که عمدتاً دارای شخصیت حقوقی هستند، می‌توانند به اشخاص، ضررهای مادی یا معنوی وارد کنند.

در قوانین موضوعه در باب رسانه‌ها راهکارهای متعددی در جهت تقلیل زیان و یا جبران خسارت متضرر از اقدام ناصواب رسانه‌ای تعیین شده است و در قوانین مختلف متأثر از رسانه‌ی مربوطه تلاشی در این زمینه صورت گرفته است و هرکجا که قاعده و قانونی بر آن به نحو تصریح تعیین نگردیده از باب عمومات قواعد فقهی و ضرورت جبران ضرر زیان‌دیده و مفاد قانون مسئولیت مدنی می‌توان حکم به جبران خسارت را صادر نمود. نکته‌ای که در وضع کنونی نظام حقوقی، بر اهمیت مسئولیت مدنی در مقایسه با مسئولیت کیفری می‌افزاید آن است که بسیاری از فعالیت‌های زیان‌باری که از طریق رسانه‌ها انجام می‌شوند هنوز در قوانین، عنوان خاص کیفری ندارند و اصل قانونی بودن جرائم و مجازات و رعایت تفسیر به نفع متهم در مورد جرائم و مجازات مانع از آن هستند که با استناد به احکام کیفری به جبران خسارت و تنبیه مرتکب فعل زیان‌بار اقدام شود. لذا تنها ابزار حقوقی که در اختیار زیان‌دیده از این‌گونه فعالیت‌هاست مسئولیت مدنی است. رسانه‌ها نیز به لحاظ کارکردهای متفاوت و عمومی بودن، چنانچه شخصی را اعم از حقوقی یا حقیقی یا دولتی یا خصوصی متحمل زبانی نمایند، قطعاً جبران زیان وارده به لحاظ گستردگی حوزه زیان‌کاری سخت و بسیار دشوار خواهد بود. مضاف بر آن اینکه تلاش و سعی جوامع مترقی و مخصوصاً دارای مبانی اسلامی و دینی نیز بر این باید تعلق یابد که فعالیت رسانه را مضیق ننموده و راه را برای دانستن و آگاهی مردم فراهم آورند.

در این رساله بر آنیم که ضمن بیان منابع و مبانی مسئولیت مدنی و کیفری رسانه‌های همگانی، به تشریح مبانی آن در فقه و قوانین موضوعه ایران بپردازیم.

قبل از ورود به بحث اصلی که مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری رسانه‌های همگانی در فقه و حقوق است جای دارد که به شناخت خود مسئولیت و انواع آن بپردازیم؛ زیرا با توجه به این که روی بیشتر این رساله با رسانه‌های همگانی است بدون آشنایی و شناخت این بحث ورود به آن خالی از اشکال نخواهد بود.

۱,۱ کلیات

۱,۱,۱ طرح مسئله

از آنجا که فعالیت رسانه‌های همگانی ممکن است موجب ضرر و زیان به اشخاص یا وقوع جرائمی شود، نمی‌توان در قبال مسئولیت مدنی و کیفری رسانه‌های همگانی که حامل و ناقل بخش مهمی از آگاهی‌های اجتماعی‌اند، برخوردی خنثی و یا غیر ناظر به ماهیت و کارکرد آن‌ها داشته باشیم.

نگاهی اجمالی به وضعیت کنونی آزادی‌های رسانه‌های همگانی در ایران و نیز بررسی وضعیت نظام حقوقی حاکم بر فعالیت آن‌ها در زمینه‌های مختلف از یکسو و حمایت‌های این نظام حقوقی از اشخاصی که بر اثر این فعالیت آن‌ها خسارت دیده‌اند، از دیگر سو، به خوبی نشان می‌دهد که تا چه اندازه جای پژوهش‌های فقهی حقوقی در این باره خالی است و تا چه اندازه ابهام حقوقی و فقهی در این زمینه وجود دارد.

مسئولیت به طور مطلق به معنای توانایی اعمال مجازات شخص یا الزام حقوقی به جبران ضرر و زیانی است که شخص به دیگری وارد نموده است و این ورود زیان ممکن است با فعل یا ترک فعل محقق گردد. در احکام و قواعد فقهی فراوانی نیز در اسلام به مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری و ضرورت جبران زیان وارده به دیگری به تصریح اشاره شده است قواعدی هم چون لا ضرر، تسبیب، اتلاف، غرور و قاعدة علی الید که مبین توجه اسلام به جبران ضرر زیان دیده است. این ضرر ممکن است بر اثر افعال عادی شهروندان به دیگری وارد آید و یا این ضرر ناشی از فعالیت رسانه‌های همگانی که محل بحث در این پایان‌نامه است، باشد.

در وضع کنونی نظام حقوقی بسیاری از فعالیت‌های زیان‌باری که از طریق رسانه‌های گروهی انجام می‌شوند هنوز در قوانین، عناوین خاص کیفری ندارند و اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها مانع از آن هستند که با استناد به احکام کیفری به جبران خسارت و تنبیه مرتکب فعل زیان‌بار اقدام شود.

در این تحقیق مسئولیت رسانه ملی (صداوسیما) به عنوان بارزترین نمونه رسانه‌های همگانی در ایران مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱,۱,۲ اهمیت و ضرورت

رسانه‌های گروهی مبرای از مسئولیت مدنی و کیفری نیستند، گاه با استناد به آزادی‌های رسانه‌های همگانی حریم خصوصی اشخاص نادیده گرفته می‌شود، به حرمت و حیثیت اشخاص یا اقوام یا اقلیت‌های دینی و مذهبی توهین می‌شود یا به آن‌ها افترا زده می‌شود یا گاهی انتشار یا پخش غیرمجاز ادعاها و اتهام‌ها بر روند رسیدگی به محاکمات قضایی تأثیر گذاشته و حقوق متهمین را پایمال می‌کند و گاهی حقوق پدیدآورندگان در رسانه‌های همگانی نقض می‌شود و بدون اجازه اشخاص به ترجمه، تلخیص، تکثیر، تبدیل، اقتباس، پخش یا انتشار آثار علمی، ادبی، هنری، موسیقی، سینمایی و... آن‌ها اقدام می‌شود و قربانیان این فعالیت‌های زیان‌بار به دلیل خلاء قانونی یا نارسایی‌های آن موفق به مطالبه خسارت خود نمی‌شوند.

با نگاهی به نظام حقوقی ایران درمی‌یابیم که قوانین موضوعه کنونی نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای کنونی جامعه ایران باشد و باید قوانین و قواعد اختصاصی حاکم بر فعالیت رسانه‌های همگانی تبیین گردند. آشنا کردن دست‌اندرکاران رسانه‌های گروهی با مسئولیت‌های رسانه‌ای‌شان و نشان دادن ضرورت تدوین قوانین نظام‌مند ناظر بر فعالیت رسانه‌های همگانی از جمله اهداف این پژوهش است.

۱,۱,۳ سؤالات تحقیق

سؤال اصلی

مسئولیت رسانه‌های همگانی در فقه و حقوق موضوعه ایران چیست؟

سؤالات فرعی

۱. مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی در فقه و حقوق موضوعه ایران چیست؟

۲. مسئولیت کیفری رسانه‌های همگانی در فقه و حقوق موضوعه ایران چیست؟

۱,۱,۴ فرضیه تحقیق

رسانه‌های همگانی در برابر اقدامات خود مسئولند و چنانچه شخصی را اعم از حقوقی یا حقیقی یا دولتی یا خصوصی متحمل ضرر و یا زبانی اعم از مادی یا معنوی نمایند، به تناسب دارای مسئولیت مدنی یا مسئولیت کیفری می‌باشند. این موضوع بر اساس مبانی فقه اسلامی قابل اثبات و بررسی است. افزون بر این، قوانین و مقررات ناظر به مسئولیت

مدنی و کیفری رسانه‌های همگانی باید به گونه‌ای تنظیم شوند که ضمن حفظ حقوق زیان‌دیده مانع از فعالیت آزاد رسانه‌های گروهی نیز نگردند.

۱,۱,۵ پیشینه تحقیق

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته پیرامون این بحث، پایان‌نامه‌ای که به‌طور جامع به تمامی ابعاد مسئولیت رسانه‌های همگانی پرداخته باشد یافت نگردید، گرچه برای این بحث پیشینه‌هایی در آثار ذیل وجود دارد:

الف. *مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی*، باقر انصاری و همکاران، چاپ اول: تهران، ریاست جمهوری، معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات کشور، اداره چاپ و انتشار، ۱۳۸۱.

در این کتاب بحث مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی در چهار بخش منابع و مبانی مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی، ارکان مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی، آثار مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی، قواعد حاکم بر مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی مورد بحث قرار گرفته است و می‌توان گفت تمامی آثار منتشر شده در این حوزه از این اثر بهره‌افران برده‌اند. لیکن عدم پرداخت مناسب به مبانی فقهی مسئولیت مدنی و در بر نداشتن مبانی فقهی و حقوقی مسئولیت کیفری وجه تمایز این کتاب با این پایان‌نامه است.

ب. *مسئولیت مدنی روزنامه‌نگاران*، مهدی کریمیان راوندی، چاپ اول: تهران، دادگستر، ۱۳۸۶.

این کتاب به بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی روزنامه‌نگاران در نظام‌های حقوقی ایران، انگلستان و فرانسه پرداخته و عمده مباحث آن مربوط به حوزه مطبوعات است.

ج. *مسئولیت کیفری ناشی از جرائم قابل ارتکاب توسط رسانه‌های همگانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی، پدیدآورنده: عسگر اوصالی، استاد راهنما: دکتر حسن عالی‌پور، دانشگاه: آزاد واحد تهران مرکز، ۱۳۸۹.

د. *مسئولیت کیفری ناشی از جرائم مربوط به رسانه‌های دیداری و شنیداری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی، پدیدآورنده: محمدهادی توکل‌پور، استاد راهنما: حسین آقایی نیا، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰.

در پایان‌نامه‌های مذکور نویسندگان بیشتر به بررسی نظام مسئولیت کیفری رسانه‌های همگانی در خصوص جرائمی که مرتکب می‌شوند پرداخته‌اند. عمده مباحث این دو نوشتار در بررسی مسئولیت کیفری گردانندگان رسانه‌های گروهی در چهار نظام مسئولیت شخص واحد، مسئولیت ترتیبی اشخاص، مسئولیت همگانی و مسئولیت شخص حقوقی است. بررسی پیشینه موضوع به خوبی این موضوع را نمایان می‌کند که درباره مسئولیت رسانه‌های گروهی و علی‌الخصوص رسانه ملی کاری جامع و نظام‌مند که هم شامل مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی و بررسی مبانی فقهی

مسئولیت باشد ارائه نشده است و آنچه هست بیشتر ناظر به مطبوعات است تا جایی که می‌توان چنین اظهار داشت که رسانه‌های همگانی در ایران جایگاه شایسته و درخور خود را در میان موضوعات فقهی و حقوقی پیدا ننموده‌اند و کمتر مورد مذاقه اهل تحقیق قرار گرفته‌اند.

در کشور ما مسئولیت مدنی و کیفری رسانه‌ای بیشتر در حوزه مطبوعات مورد نقد و بررسی قرار گرفته است و در سایر رسانه‌های گروهی چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند. علت این امر مشخص است. رادیو و تلویزیون همواره دولتی بوده‌اند و استفاده از تجهیزات ماهواره هم بر اساس قانون به‌طور کلی ممنوع است و بحث پیرامون آن سالبه به انتفای موضوع است. در مورد فضای سایبر که بسیار دیرتر به حوزه رسانه‌های پیشین پیوسته، قانون جرائم رایانه‌ای وجود دارد که به لحاظ نو بودن مباحث آن، کار تحقیقی جامعی پیرامون این مباحث صورت نگرفته و انتقادات فراوانی توسط حقوقدانان در مورد لزوم به‌روز رسانی این قوانین و بازتعریف ابزار جرم در آن وارد آمده است.

۳۲۱۱

در این تحقیق از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. اطلاعات با روش اسنادی و با بررسی و مطالعه منابع مکتوب اعم از کتب، پایان‌نامه‌ها و مقالات موجود در کتابخانه‌ها، سایت‌ها و نرم‌افزارها گردآوری شده است.

۱,۲ مفاهیم

۱,۲,۱ مسئولیت

در این قسمت به تعریف مفهوم لغوی و اصطلاحی مسئولیت خواهیم پرداخت.

۱,۲,۱,۱ معنای لغوی

در کتاب‌های فرهنگ لغت، مسئولیت به معنی قابل بازخواست بودن انسان آمده و غالباً به مفهوم تکلیف و وظیفه و آنچه انسان عهده‌دار آن باشد تعریف شده است چنان‌که در فرهنگ جامع نوین مسئولیت به معنای شایسته بازخواست بودن آمده است.^۱

۱ - احمد سیاح، لغت نامه یا فرهنگ بزرگ جامع نوین (سیاح)، ترجمه المنجد (با اضافات) عربی به فارسی، انتشارات اسلام، ۱۳۸۲ ج

۱، ص ۶۶۴

لغت‌نامه دهخدا در تعریف واژه مسئولیت چنین بیان داشته: «مصدر جعلی از مسئول، ضمانت، ضمان، تعهد، مؤاخذه، مسئول بودن، موظف بودن به انجام امری و متعهد بودن است.»^۱

در فرهنگ فارسی معین، مسئول به معنی، چیزی خواهش شده کسی که فریضه‌ای بر ذمه دارد که اگر عمل نکند از او بازخواست شود و مسئولیت به معنی مسئول بودن و موظف بودن به انجام دادن امری است.^۲

در مفردات راغب در تعریف مسئولیت آمده است سؤال به معنی خواهش و درخواست و پرسش است. چنان که گفته شود (سألت عن حالة) از حالش پرسید و یا (سألت بكذا) او چنین پرسید، (يَسْئَلُكَ عَنِ الْأَفْعَالِ) در مورد افعال از تو می‌پرسند و مسئول به معنی قابل بازخواست ذکر شده است.^۳

در فرهنگ فارسی عمید، مسئولیت عبارت است از آنچه انسان عهده‌دار و مسئول آن باشد و مسئول به معنی پرسیده شده و خواسته شده آمده است.^۴

به هر حال بررسی معانی لغوی مسئولیت ملازمه این کلمه با ضمان را آشکار می‌سازد و برای درک بهتر معنای مسئولیت، واژه ضمان نیز باید مورد تعریف قرار گیرد.

۱,۲,۱,۲ معنای اصطلاحی

مسئولیت در معنی عام حقوقی به دو قسم مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی قابل تقسیم است؛ که ذیلاً به توضیح این دو اصطلاح خواهیم پرداخت.

۱,۲,۱,۲,۱ مسئولیت کیفری

مسئولیت در معنی عام آن از نظر قانون شامل مسئولیت مدنی و کیفری است و مسئولیت کیفری ناشی از جرم و یکی از بنیادهای حقوقی است که بدون اثبات آن، احقاق حق مفهوم عینی خود را از دست داده و صرفاً جنبه ذهنی خواهد داشت زیرا در جریان رسیدگی به هر پدیده جزایی یگانه عاملی که حق را از قوه به فعل در آورده به آن عینیت می‌بخشد و به‌طور ملموس در اختیار صاحب حق قرار می‌دهد، اثبات مسئولیت کیفری است.

به‌طور کلی، الزام شخص به پاسخگویی در قبال تعرض نسبت به جسم و جان و مال و یا حیثیت دیگران، خواه به جهت حمایت از حقوق و آزادی‌های فردی انجام گیرد و خواه به انگیزه دفاع از جامعه به‌منظور برقراری تناسب منطقی بین مجازات و جرم و یا به‌عنوان اجرای عدالت و احقاق حق در بین مردم، صورت پذیرد، تحت عنوان، مسئولیت کیفری

۱ - علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، نوبت دوم، ۱۳۷۷، ج ۴۳، ص ۴۴۸.

۲ - محمد معین، فرهنگ فارسی، امیرکبیر، ۱۳۶۲، ج ۳، صص ۴۰، ۷۷.

۳ - محمد ابی‌القاسم، معروف به راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، دارالقلم دمشق، ۱۴۱۲ هـ ق، ص ۲۵۰.

۴ - حسن عمید، فرهنگ فارسی، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۲، ص ۹۵۰.

مطرح می‌شود که از نظر حقوق جزاء تشخیص آن دارای اهمیت زیادی است، زیرا تحمیل کیفر و تعیین میزان مجازات مرتکب جرم به‌عنوان نتایج و عواقب نامطلوب کاری است که انجام داده و مستلزم آن است که مستحق کیفر، از نظر جسمی و روانی و رشد اهلیت و سایر خصوصیات لازم در وضعی باشد که توانایی درک صحیح اعمال و رفتار خود را داشته باشد تا بتوان جرم را به او نسبت داد یا به‌عبارت‌دیگر، مرتکب قابلیت انتخاب نتیجه مجرمانه را دارا باشد تا از نظر کیفری مسئول شناخته شود.

در تعریف مسئولیت کیفری اتفاق نظر وجود ندارد، با این حال می‌توان تعریف‌های گوناگونی را که حقوقدانان برای آن ارائه داده‌اند به یکی از سه تعریف زیر ارجاع داد:

یک. مسئولیت کیفری عبارت است از «قابلیت» یا «اهلیت»، شخص برای تحمل تبعات جزایی رفتار مجرمانه خود.^۱
دو. مسئولیت کیفری عبارت است از اینکه تبعات جزایی رفتار مجرمانه شخص بر او «الزام» یا «تحمیل» گردد.
سه. «التزام» یا «مجبور بودن» شخص نسبت به تبعات جزایی رفتار مجرمانه خود مسئولیت کیفری نامیده می‌شود. به‌طور کلی مسئولیت یعنی تعهد به پاسخگویی به نتایج حاصل از عمل خود از نظر حقوق جزا. مسئولیت یعنی تعهد به پاسخگویی به نتایج ارتکاب اعمال مجرمانه یعنی تحمل مجازات تعیین شده برای آن‌ها.

از دیدگاه کیفری، ارتکاب جرم یا هر نوع تخطی از قوانین و مقررات جزایی تنها و به‌خودی‌خود موجب مسئولیت کیفری نیست، بلکه برای اینکه مرتکب جرم را از نظر اخلاقی و اجتماعی مسئول و قابل سرزنش و مجازات بدانیم لازم است که:

اولاً: وقوع رفتار مجرمانه یا پدیده جزایی از میل و اراده آگاهانه مرتکب آن نشأت گرفته باشد و نیز نحوه پندار و کردار و جریان تصمیم‌گیری او را مشخص کند.

ثانیاً: عمل مجرمانه که با اندیشه و قصد و میل مرتکب در خارج تحقق یافته است باید حاکی از سوءنیت مرتکب یا ناشی از خبط و خطای او باشد.

رعایت نکات فوق‌الذکر در امر رسیدگی به مسائل کیفری، متداول و لازم الاجراست و احراز وقوع جرم از ناحیه مرتکب شرط اساسی و پایه اولیه مسئولیت کیفری محسوب می‌شود.

ثالثاً: به نظر عدالت کیفری، برای اینکه مجرم را مسئول بشناسیم، علاوه بر اراده ارتکاب و سوءنیت یا تقصیر جزایی، باید بین جرم انجام یافته و فاعل آن، قابلیت انتساب موجود باشد تا بتوان او را مستحق مجازات دانست.^۲

لذا قابلیت انتساب نیز از اجزای لازم مسئولیت کیفری است که به آن اشاره می‌کنیم.

۱ - ر.ک: پرویز صانعی، طرح مقدماتی حقوق جزای عمومی، انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۸۴، ص ۷۵.

۲ - ر.ک: علی اشرف دلفانی، مبانی مسئولیت کیفری در حقوق اسلام و فرانسه، چاپ اول: قم، مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۲، ص ۵۲.